

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1972

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΡΗΓ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ.— Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου καὶ ἡ νομοθεσία Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας, ὑπὸ Παν. Ι. Ζέπου*.

Ι. Ἀφορμὴν διὰ τὴν παροῦσαν ἀνακοίνωσιν παρέσχε· ἡ πρόσφατος δημοσίευσ·ις τοῦ βιβλίου τοῦ Val. Al. Georgescu καὶ τῆς Em. Popescu, *Legislatia Agrară a Iării Românești - La Législation Agraire de Valachie* (1775 - 1782), γενομένη εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Μελετῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἐν Βουκουρεστίῳ, 1970 (σελ. 236). Τὸ βιβλίον περιέχει μακρὰν εἰσαγωγὴν, γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ V. A. Georgescu εἰς τὴν ρουμανικὴν καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ὥς καὶ ἔκδοσιν τῶν κρίσιμων χειρογράφων, περὶ ὧν γίνεται λόγος εὐθὺς κατωτέρω. Ἐν συνεχείᾳ τὸ βιβλίον περιέχει παραρτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται παραθετικοὶ πίνακες τῶν εἰς τὰς παραδυναβίους χώρας χειρογράφων ἢ κωδίκων ἐν σχέσει πρὸς τὸν Νόμον Γεωργικόν, πληροφορίαι περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου τούτου ἐν Βλαχίᾳ, τὰ συναφῆ κείμενα τοῦ Συνταγματικοῦ Νομικοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, ὁ πρόλογος τοῦ Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εἰς τὸ Πρόχειρον αὐτοῦ κατὰ τὸν εἰσέτι ἀνέκδοτον χειρόγραφον κώδικα ὑπ' ἀριθμ. 1195 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, τέλος, καὶ σύντομον λεξιλόγιον. Κλείει δὲ τὸ βιβλίον μὲ πίνακας συντμήσεων καὶ βιβλιογραφίας, ὥς καὶ μὲ ἀλφαβητικὸν πίνακα κατὰ συγγραφέα καὶ καθ' ὕλην, παρατιθεμένων ἐν τέλει καὶ ὁκτὼ φωτοτυπιῶν τῶν ἐκδιδομένων χειρογράφων.

* ZEPOS P. J., *L'oeuvre de Michel Photeinopoulos et la législation d'Alexandre Hypsilantis, prince de Valachie.*

Τὰ ἐκδιδόμενα χειρόγραφα εἶναι κατὰ σειρὰν τὰ ἑξῆς :

1) Τὸ εἰς τοὺς γεωργικοὺς νόμους (ἐκ τῶν Βασιλικῶν καὶ ἐκ τῶν Γεωργικῶν τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ) ἀναφερόμενον Βιβλίον Γ' τοῦ εἰσέτι ἀνεκδότου ἑλληνικοῦ χειρογράφου κώδικος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπ' ἀριθ. 1195, ἔτους 1777, τοῦ περιέχοντος οὐσιώδη παραλλαγὴν τοῦ Νομικοῦ Προχείρου τοῦ Μιχαήλ Φωτεινοπούλου. Τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον συνοδεύεται ὑπὸ μεταφράσεως εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν.

2) Τὸ εἰς τοὺς γεωργικοὺς νόμους ἀναφερόμενον ρουμανικὸν κείμενον τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, ἐκ τῶν ρουμανικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ὑπ' ἀριθ. 1336, 1405 καὶ 5782.

3) Αἱ λοιπαὶ εἰς τοὺς γεωργοὺς ἀναφερόμεναι διατάξεις τῶν χρόνων Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, κατὰ τοὺς εἰσέτι ἀνεκδότους ἑλληνικοὺς χειρογράφους κώδικας τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ὑπ' ἀριθμ. 1323 καὶ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπ' ἀριθμ. 1195 (προσιθεμένης ρουμανικῆς μεταφράσεως ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν), ὡς καὶ κατὰ τὸ δημοσιευόμενον κείμενον τοῦ Συνταγματικοῦ Νομικοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη ἔτους 1780 (τίτλος XVI).

Πάντα τὰ κείμενα ταῦτα, — ἡ ἔκδοσις τῶν ὁποίων συνετελέσθη μὲ τὴν εὐσυνείδητον καὶ ὅλως ἀξιέπαινον συνεργασίαν τῆς Em. Popescu, — ἀποτελοῦν τὸ πλούσιον ὕλικόν, τὸ ὅποιον ὁ Georgescu ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν σύνταξιν τῆς εἰσαγωγῆς του. Εἰς τὴν μακρὰν δὲ ταύτην εἰσαγωγὴν ὁ συγγραφεὺς τῆς πληροφοροεῖ περὶ τῆς ἐκδόσεως, ἀναλύει τὸ ἱστορικὸν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνετάχθησαν τὰ ἐκδιδόμενα χειρόγραφα, ὡς καὶ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σημασίαν τῆς συντάξεως αὐτῶν, εἴτα περιγράφει τὰ ἐκδιδόμενα χειρόγραφα καὶ τέλος ἐκθέτει τὴν τεχνικὴν τῆς ἐπιχειρουμένης ἐκδόσεως.

Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὴ, διότι κατ' οὐσίαν εἰς αὐτὴν συμπυκνοῦνται γινῶμαι καὶ θεωρίαι τοῦ διακεκριμένου συγγραφέως, ἰὰς ὁποίας οὗτος ἔχει διατυπώσει εἰς πολλὰς διασπάρτους μελέτας του, δημοσιευθεῖσας ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον, εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε εἰς περιοδικά.

Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Georgescu, ἐκφραζομένην ἐνταῦθα εἰς ἀδροτάτας γραμμάς, ἡ εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῆς Βλαχίας ἀνάρρησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη κατὰ τὸ ἔτος 1774, ἀνδρὸς φωτισμένου καὶ πολιτικῶς μεγαλοφυοῦς, ἀπετέλεσεν ὁρόσημον σημαντικόν, οὐχὶ μόνον διὰ τὴν γενικωτέραν ἀνακαίνισιν τοῦ εἰς τὴν Βλαχίαν ἰσχύοντος δικαίου, ἀλλ' ἐιδικώτερον καὶ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ φλέγοντος κοινωνικοῦ προβλήματος τῆς ὅλης θέσεως τῶν γεωργῶν, τὸ ὅποιον, παρὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1739 ἐπιχειρηθεῖσαν «Ρεφόρμαν» ἢ «Μεταμόρφωσιν» τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ὀξύ, ἰδίως

ένεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν βογιάρων. Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν νομοθετικῶν τοῦ ἐπιδιώξων, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἡγεμονίας του καὶ τὸν Μιχαὴλ Φωτεινόπουλον. Κατὰ τὸν τρόπον δ' αὐτόν, ἤρχισεν ἡ ἐκπληκτικὴ ἱστορία τῆς συναρτήσεως τοῦ νομοπαρασκευαστικοῦ ἔργου τοῦ Φωτεινοπούλου πρὸς τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ὑψηλάντη, ἱστορία ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Georgescu, εἶχεν ὡς ἑξῆς :

Ὁ Μιχαὴλ Φωτεινόπουλος εἶχε περατώσει τὸ Νομικὸν Πρόχειρον αὐτοῦ κατὰ τὸ 1765 ἐπὶ ἡγεμονίας τοῦ μισητοῦ Στεφάνου Ρακοβίτσα, τοῦτο δὲ συνεπλήρωσε κατὰ τὸ 1766 ἐπὶ ἡγεμονίας τοῦ ἀγαθοῦ Σκαρλάτου Γκίκα. Ὁ Φωτεινόπουλος ὅμως, μὴ ἐφησυχάζων, ἐσχεδίαζε φαίνεται καὶ νέαν συμπεπληρωμένην ἔκδοσιν τῆς συλλογῆς του μὲ προσθήκας ἐκ τῶν Βασιλικῶν καὶ ἄλλων βυζαντινῶν συλλογῶν, τοιαύτη δὲ νέα σχεδιαζομένη ἔκδοσις φαίνεται νῦν βεβαιουμένη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Georgescu γενομένην ἀποκάλυψιν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 1323 χειρογράφου κώδικος τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπαντᾶται μέγας ἀριθμὸς προσθηκῶν ἐν τῷ κειμένῳ καὶ ἐν περιθωρίῳ, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλαι παραλλαγαὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς σωζομένους χειρογράφους κώδικας. Μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ παρισινοῦ τούτου κώδικος, τὸ πρόβλημα τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως τῶν σωζομένων χειρογράφων τοῦ Νομικοῦ Προχείρου καθίσταται περιπλοκώτερον καὶ δυσχερέστερον. Τὸ πρόβλημα δ' αὐτὸ καθίσταται ἔτι ὀξύτερον μὲ τὴν ὑπαρξιν καὶ τοῦ ἄλλως γνωστοῦ, ἀνεκδότου ὅμως εἰσέτι, περιφήμου ἑλληνικοῦ χειρογράφου ὑπ' ἀριθμ. 1195 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, χρονολογουμένου ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1777 καὶ περιέχοντος οὐσιώδη παραλλαγὴν τοῦ Νομικοῦ Προχείρου, ἰδίως διότι τοῦτο περιλαμβάνει ἰδιαιτέρον βιβλίον περὶ τῶν τοπικῶν συνηθειῶν «τοῦ πριγκιπάτου τῆς Οὐγγροβλαχίας».

Τὸ τελευταῖον τοῦτο χειρόγραφον θεωρεῖ ἤδη ὁ Georgescu, ὅτι ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη.

Κατὰ τὸν Georgescu, ὁ χειρόγραφος κώδις ὑπ. ἀριθμ. 1195 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ προσχέδιον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη σχεδιασθείσης νομοθεσίας, ἣτις, πέραν τῶν βυζαντινῶν κειμένων, θὰ ἔπρεπε κατὰ τὸν ἡγεμόνα νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἐγχωρίους βλαχικὰς τοπικὰς συνηθείας. Ὁ πρόλογος τοῦ Φωτεινοπούλου εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1195 χειρόγραφον, ἀλλὰ καὶ τὸ τέταρτον βιβλίον αὐτοῦ, τὸ περιέχον τὰς «τοπικὰς συνηθείας», εἶναι χαρακτηριστικὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης, ἐνισχυομένης ἄλλωστε καὶ δι' ἄλλων ἐπιχειρημάτων. Τὸ προσχέδιον ὅμως αὐτό, ὅπερ οὕτω κατ' οὐσίαν συνιστᾷ τὴν τελευταίαν μορφήν ἐπεξεργασίας τὴν ὁποίαν ἐπεχείρη-

σεν ὁ Φωτεινόπουλος ἐπὶ τοῦ Νομικοῦ Προχείρου του, τελικῶς δὲν ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος καὶ παρέμεινεν ἀπλοῦν προσχέδιον. Καὶ τοῦτο διότι, τὸ προσχέδιον αὐτό, παρὰ τὴν παρεμβολὴν τῶν «τοπικῶν συνηθειῶν», ἔφερε χρῶμα σαφῶς βυζαντινίζον, ὁ βυζαντινισμὸς ὅμως αὐτός, δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς βογιάρους, οἵτινες ἀπέβλεπον πάντοτε εἰς μείζονα ἐκμετάλλευσιν τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων γεωργῶν, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὸν ἡγεμόνα, ὅστις τὴν νέαν νομοθεσίαν του ἤθελε περισσότερον ἀνεξάρτητον τοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος καὶ περισσότερον φιλελευθέραν. Ἀποτέλεσμα τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι τὸ προσχέδιον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου παρέμεινεν ἀπλοῦν προσχέδιον, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ καταστῇ αὐτὸ τοῦτο ἡ σχεδιασθεῖσα νομοθετικὴ συλλογὴ τοῦ ἡγεμόνος. Καίτοι ὅμως ἀπλοῦν προσχέδιον, τὸ κείμενον αὐτὸ ἤσκησεν ἐν τούτοις οὐσιώδη ἐπιρροήν. Ἡ δ' ἐπιρροὴ αὕτη εἶναι ἐμφανὴς εἰς τὸ κατὰ τὸ 1780 ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη Συνταγμάτιον Νομικόν, ὅπου καὶ αἱ τοπικαὶ συνήθειαι ἔχουν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ καὶ αἱ περὶ τῶν γεωργῶν διατάξεις ἀπέδωσαν δίκαιον, ὅπερ κατὰ βάσιν μὲν εἶχε καταστρωθῇ εἰς τὸ προσχέδιον τοῦ Φωτεινοπούλου, μέ τινας ὅμως ἐπιεικестέρας διὰ τοὺς γεωργοὺς συμπληρώσεις. Κατὰ τὸν Georgescu (σελ. 66) τὸ προσχέδιον τοῦ Φωτεινοπούλου, συμπληρωθὲν, κατ' οὐσίαν ἐνεσωματώθη εἰς τὸ Συνταγμάτιον Νομικόν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη. Τὴν θεωρίαν του δ' αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς ἐνισχύει μὲ πολλὰς παρατηρήσεις, τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐνταῦθα μνεία λεπτομερεστέρα.

II. Ἐχαρκτήρισα προηγουμένως ὡς ἐκκλητικὴν τὴν ἱστορίαν αὐτὴν τῆς συναρτήσεως τοῦ νομοπαρασκευαστικοῦ ἔργου τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου πρὸς τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη. Εἶναι δ' ἡ ἱστορία αὕτη ἐκκλητικὴ, διότι φέρει εἰς συνάρτησιν τὰ κείμενα τῶν σημαντικωτάτων ἔργων τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τοῦ Ὑψηλάντη, ἅτινα ἄλλως παρίστανται ὡς ἀσύνδετα μετὰ τῶν εἰς τὴν ζωηροτάτην κωδικοποιητικὴν ἐργασίαν ἥτις ἀπὸ τοῦ ιη' αἰῶνος ἐσημειώθη εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν φαναριωτῶν.

Ἀπὸ ὅλως ἄλλης ἐπόψεως, εἶμαι ἐν τούτοις ὑποχρεωμένος νὰ σημειώσω, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Georgescu φέρει καὶ ἄλιν εἰς τὸ προσκλήνιον τὰς συλλογὰς τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τοῦ Ὑψηλάντη, μὲ τὰς ὁποίας συνέπεσε ν' ἀσχοληθῶ προσωπικῶς εἰς τὸ παρελθόν, ὥστε δὲν δύναμαι ν' ἀποφύγω νὰ ὑπογραμμίσω τὸ ἰδιαιτέρον συναφὲς ἐνδιαφέρον μου. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ λοιπὸν νὰ ὑπομνήσω, ὅτι τὸ μὲν Συνταγμάτιον Νομικόν τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη, ἔτους 1780, ἐξέδωκα μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς κατὰ τὸ ἔτος 1936 εἰς τὴν σειρὰν τῶν Πραγματειῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (τόμ. Δ', ἀριθ. 2), τὸ δὲ Νομικόν Πρόχειρον τοῦ Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου, τοῦ ἔτους 1765, ἐξέδωκα ἐπίσης μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ λεπτο-

μεροῦς ὑπομνήματος κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἐξ ἑνὸς τῶν σωζομένων χειρογράφων, τοῦ χειρογράφου κώδικος ὑπ' ἀριθ. 1697 τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰασίου. Ἐκτοτε, τὸ μὲν Συνταγμάτιον τοῦ Ὑψηλάντη ἐπανεξεδόθη ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ ἔτος 1957 (βλ. ἡμετέρας παρατηρήσεις εἰς «Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν», τόμ. 27, 1957, σ. 396 ἐπ.), τοῦ δὲ Νομικοῦ Προχείρου τοῦ Φωτεινοπούλου ἀπὸ ἐτῶν ἐτοιμάζεται νέα κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἐπὶ τῇ βάσει πλειόνων χειρογράφων, ἐπιμελεία τοῦ καθηγητοῦ V. Grecu ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν συναφῶν ἐργασιῶν γνωστοῦ ἐρευνητοῦ Gh. Cront.

Εἰς τὸ στάδιον αὐτό, ἡ θεωρία τοῦ Georgescu θέτει ἐπὶ νέας βάσεως πολλὰ προβλήματα. Τὰ προβλήματα δ' αὐτὰ ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Φωτεινοπούλου, τοῦ ὁποίου αἱ παραλλαγαὶ εἰς τὰ σωζόμενα χειρόγραφα πράγματι δικαιολογοῦν τὴν θεωρίαν, ὅτι ὁ Φωτεινόπουλος ἀπὸ τοῦ 1765, ὅτε τὸ πρῶτον συνέταξε τὴν συλλογὴν του, μέχρι τοῦ 1777, ὅτε ἀπαντᾷται ἡ τελευταία ταύτης μορφή, ἡ ἐμπλουτισμένη διὰ τῶν λεγομένων «τοπικῶν συνηθειῶν», ἐπεξεργάσθη ἐπανειλημμένως τὸ κείμενόν του. Ἄν οὕτως ἡ θεωρία αὕτη παρίσταται ὡς ὄντως στερεῶς θεμελιωμένη, ἐν τούτοις ἡ συνάρτησις τοῦ κειμένου τοῦ χειρογράφου τοῦ Νομικοῦ Προχείρου τοῦ ἔτους 1777 πρὸς τὸ Συνταγμάτιον τοῦ Ὑψηλάντη καὶ ἡ γνώμη ὅτι τὸ πρῶτον ὑπῆρξε προσχέδιον τοῦ δευτέρου παρίσταται, ὡς φρονῶ, εἰσέτι ὡς ὑπόθεσις, παρὰ τὴν συνοδεύουσαν ταύτην ὄντως σοβαρὰν ἐπιχειρηματολογίαν. Πιθανώτατα, ἡ ὑπόθεσις αὕτη θὰ καταστῇ βεβαιότης, ὅταν συντελεσθῇ ἡ ἔκδοσις ὁλοκλήρου τοῦ χειρογράφου τοῦ 1777, ἄλλως ὅταν συντελεσθῇ ἡ ὅλη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Φωτεινοπούλου ἐπὶ τῇ βάσει πάντων τῶν σωζομένων χειρογράφων. Μέχρι τότε ὅμως, ἡ γνώμη αὕτη θὰ παραμείνῃ ὡς ὑπόθεσις ἑλκυστικὴ μὲ πολλὰ καὶ ἰσχυρὰ ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχειρήματα, ὅσα ὁ συγγραφεὺς σημειώνει ἤδη μὲ πειστικότητα ἀλλὰ καὶ μὲ ὅσα ἀκόμη θὰ συναχθοῦν ἐκ τῆς περαιτέρω μελέτης τῶν συναφῶν κειμένων.

Συμπέρασμα τῶν σκέψεων αὐτῶν εἶναι, ὅτι διὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιπτώσεων αὐτοῦ ἐπιβάλλεται ἡ ταχύτερα κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Νομικοῦ Προχείρου ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν σωζομένων χειρογράφων. Ἡ κριτικὴ αὕτη ἔκδοσις διευκολύνεται πολὺ μὲ τὴν ὑπάρχουσαν ἡμετέραν ἔκδοσιν τοῦ 1959. Ἡ ἡμετέρα ὅμως αὕτη ἔκδοσις εἶχε γίνεи ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς μόνου χειρογράφου, τοῦ χειρογράφου τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰασίου, ἐν γνώσει μου, ὡς ἐσημείωσα εἰς τὸν πρόλογόν μου, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας μου ὅπως χρησιμοποίησω τότε καὶ τὰ ἕτερα δέκα εἰς τὰς ρουμανικὰς βιβλιοθήκας σωζόμενα χειρόγραφα. Νῦν ὅμως ἡ ὅλη εἰκὼν τῶν χειρογράφων ἔχει περαιτέρω

ἀλλοιωθῇ, μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Georgescu, ὡς ἤδη ἐσημείωσα, γενομένην ἀποκάλυψιν καὶ ἄλλου, δωδεκάτου πλέον, χειρογράφου, τοῦ χειρογράφου κώδικος ὑπ' ἀριθ. 1323 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, περιέχοντος πολλὰς προσθήκας ἢ παραλλαγὰς, μέσῳ τῶν ὁποίων ἀσφαλῶς θὰ φωτισθῇ περισσότερον ἢ ὅλη ἱστορία τοῦ Νομικοῦ Προχείρου. Τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ παρισινοῦ κώδικος δύναμαι ἤδη νὰ βεβαιώσω καὶ ἐξ ἰδίας ἐποπτείας, δεδομένου ὅτι ὁ Georgescu μοῦ ἐνεπιστεύθη φιλοφρόνως, συναινέσει τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, μικροταινίαν τοῦ κώδικος πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ μεταγραφὴν. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ δὲ ν' ἀνακοινώσω σήμερον, ὅτι τὰς ἐκ τῆς μικροταινίας φωτογραφίας κατέθεσα εἰς τὸ παρὰ τῇ Ἀκαδημίᾳ λειτουργοῦν Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ τὴν εὐγενῆ συνεργασίαν τῆς κ. Ἀναστασίας Σιφωνιοῦ - Καράπα προχωροῦμεν μὲ γοργὸν κατὰ τὸ δυνατόν ρυθμὸν εἰς τὴν δυσχερεῆ ἀνάγνωσιν καὶ εἰς τὴν μεταγραφὴν τοῦ ἔκτενοῦς κειμένου. Τελικῶς δέ, τὸ κείμενον αὐτὸ θὰ ἐκδώσωμεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ V. Georgescu, συνοδευόμενον ὑπὸ ρουμανικῆς μεταφράσεως τοῦ Νομικοῦ Προχείρου, ἣν ἀνεκάλυψαν ἐσχάτως οἱ ἐν Βουκουρεστίῳ κ. καὶ κ. N. Camariano.

III. Ὁ ἀείμνηστος Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος, παρουσιάζων τὴν ἡμετέραν ἔκδοσιν τοῦ Νομικοῦ Προχείρου τοῦ Φωτεινοπούλου κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 14 Ἰουνίου 1962 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, εἶχε μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τόνισει, ὅτι «ὁ πλοῦτος ὃν προσφέρει τὸ ἐγχειρίδιον Φωτεινοπούλου εἰς τὴν ἐπιστήμην θὰ προκαλέσῃ βεβαίως μελέτας καὶ παρατηρήσεις παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ξένῃ . . . » (βλ. «Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», 37, 1962, σελ. 216 ἐπ., σελ. 222). Πράγματι δὲ τὸ προκληθὲν ἐνδιαφέρον ὑπῆρξεν ἀσυνήθως εὐρύ, ἐάν τις κρίνῃ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἐμφανισθέντων συναφῶν δημοσιευμάτων, ἀποκορυφούμενον ἤδη μὲ τὰ δξείας παρατηρήσεις τοῦ Georgescu.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἀφοροῦν βεβαίως εἰς τὰ ἐκτεθέντα θεμελιώδη προβλήματα τῆς περιπλόκου ἱστορίας τῶν χειρογράφων τοῦ ἔργου τοῦ Φωτεινοπούλου. Ἀφοροῦν ὅμως εἰδικώτερον καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς περὶ τῶν γεωργῶν βλαχικῆς νομοθεσίας τῶν χρόνων τοῦ Ὑψηλάντη, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Georgescu ἀφιερώνει πολλὰς σκέψεις, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τελικῶς, ὅτι τὸ βυζαντινίζον προσχέδιον τοῦ Φωτεινοπούλου δὲν ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τελικῶς ἐνομοθέτησεν εἰς τὸ Συνταγμάτιον τοῦ 1780 διατάξεις διὰ τοὺς γεωργοὺς συχνάκις ἐπιεικεστέρας. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην, διαρκούσης τῆς κρισίμου ταύτης περιόδου, συνέβη εἰς τὴν Βλαχίαν ὅ,τι συνέβη ἐκεῖ καὶ μετὰ τινὰς δεκαετίας, κατ' ἀντίστροφον ὅμως φορὰν, ὅταν ὁ ἡγεμὼν Γεώργιος Καρατζᾶς ἀπέρριψε τὸ ἐλευθεριώτερον διὰ τοὺς γεωργοὺς προσχέδιον τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου καὶ

εἰς τὸν Βλαχικὸν Κώδικα τοῦ 1818 διετύπωσε δίκαιον αὐστηρότερον, ἐξυπηρετοῦν περισσότερον τὰ συμφέροντα τῶν βογιάρων (βλ. ἐπ' αὐτοῦ ἡμέτερον Συνταγμάτιον, σελ. 46, ἰδίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ C. C. Giurescu ἐκδοθὲν προσχέδιον τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, ἐπὶ τοῦ ὅλου θέματος, βλ. καὶ Ἰ. Σόντην, εἰς «Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου», τόμ. 5, 1938, σελ. 70 ἐπ., 79 ἐπ.).

Ἀτυχῶς δὲν δύναμαι νὰ ἀναλύσω ἐνταῦθα λεπτομερέστερον τὰ σχετικὰ προβλήματα, ὅσα ἀνακύπτουν ἐκ τῆς βλαχικῆς γεωργικῆς νομοθεσίας τῶν φαναριωτικῶν χρόνων. Τὰ προβλήματα αὐτὰ ἐκκινοῦν ἤδη ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ διακρίσεις τῶν γεωργῶν εἰς «μισθωτοὺς» καὶ «ἐναπογράφους» ἢ «παροίκους» ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ συζητοῦνται ὑπὸ τῶν βυζαντινολόγων, οἱ οἱ G. Ostrogorsky, ὁ J. de Malafosse, ὁ N. Σβορώνος, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ γενικώτερον πρόβλημα τοῦ μακραίωνος ἀγῶνος μεταξὺ «δυνατῶν» καὶ «πενήτων». Τὰ προβλήματα αὐτὰ ἔχουν τὰς προεκτάσεις των καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τῶν παραδουναβίων χωρῶν, ἐνθα οἱ ὅροι «μοσινάνοι» καὶ «κλακκάσηδες» ἢ «ρουμοῦνοι» ἢ «βετζίνιοι» ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν ἀνάγκην ἀποσαφήνισως. Διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν δὲ ταύτην προσφέρει ἡδη νέα στοιχεῖα ἡ σημειωθείσα ἔκδοσις τῆς περὶ γεωργῶν, εἴτε σχεδιασθείσης εἴτε ἐπιτευχθείσης, βλαχικῆς νομοθεσίας, πλουτίζουσα οὕτω τὰς γνώσεις μας ἐπὶ τοῦ ὅλου προβλήματος τῆς θέσεως τῶν ἐναπογράφων ἢ παροίκων, ὑπὸ τε τὸ βυζαντινὸν καὶ ὑπὸ τὸ μεταβυζαντινὸν δίκαιον.

Αἱ διατάξεις οὕτω τοῦ ὧς προσχεδίου τοῦ Φωτεινοπούλου φερομένου κειμένου, αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸν θεσμὸν τῆς προτιμῆσεως ἢ εἰς τὰ δικαιώματα τῶν γαιοκτημόνων ἐπὶ τῶν παροίκων ἢ ἀκόμη γενικώτερον καὶ εἰς τὴν ὅλην σχέσιν ἐξαρτήσεως τῶν τελευταίων τούτων ἀπὸ τῶν γαιοκτημόνων, εἶναι διατάξεις ἀποκαλυπτικαὶ τῶν τότε κρατουσῶν τάσεων εἰς τὰς σχέσεις γαιοκτημόνων καὶ γεωργῶν. Αἱ διατάξεις ὅμως αὐταὶ ὑπέστησαν μεταβολάς, ἐνίστε ἀξιοσημειώτους, κατὰ τὴν τελικὴν διατύπωσιν αὐτῶν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους φαναριωτικοὺς κώδικας, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ὑπὸ τῶν φαναριωτῶν ἡγεμόνων ἀσκηθείσης γενικωτέρας κοινωνικῆς πολιτικῆς. Δύναται δὲ μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν συναφῶν κειμένων ἐπιτυγχανόμενος ἐμπλουτισμὸς τῶν γνώσεων ἡμῶν ἐπὶ τῶν σχέσεων γαιοκτημόνων καὶ γεωργῶν εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας ἀποκτᾷ ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς γενικωτέρας κοινωνικῆς πολιτικῆς τῶν φαναριωτῶν ἡγεμόνων, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται παραλλήλως ὡς πρὸς τοὺς γεωργοὺς, ἄλλοτε ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τὸ αὐστηρότερον εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη καὶ τοῦ Γεωργίου Καρατζᾶ διὰ τὴν Βλαχίαν, πάντως δ' ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον εἰς τὸν κώδικα τοῦ

Σκαρλάτου Καλλιμάχη διὰ τὴν Μολδαβίαν (βλ. νῦν συνοπτικῶς P. Zepos, *La politique sociale des princes phanariotes* ἐν «Balkan Studies», τόμ. 11, 1970, σελ. 81 ἐπ., 87 ἐπ.).

Ἡ κοινωνικὴ αὕτη πολιτικὴ τῶν φαναριωτῶν ἡγεμόνων συγκινεῖ τὸν σύγχρονον ἐρευνητὴν διὰ τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν συγκερασμοῦ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν μετὰ τῶν ἰσχυρῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς, τῶν προερχομένων ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸν τῆς Δύσεως. Ἰδιαίτατα ὁμως συγκινεῖ καὶ τὸν Ἑλληνα ἐρευνητὴν, ὁ ὅποιος εἰς τὴν κοινωνικὴν ταύτην πολιτικὴν ἀναγνωρίζει τὸ εὐστροφον καὶ γόνιμον πνεῦμα τῶν ὁμαίων καὶ ὁμογλώσσων του, οἱ ὅποιοι εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας ἔγραψαν εἰς ὥρισμένην ἐποχὴν μίαν τῶν ὥραιότερων σελίδων τῆς ρουμανικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τῶν νεωτέρων χρόνων.

R É S U M É

Dans cette communication le Professeur P. Zepos donne un bref exposé de la théorie du Professeur V. A. Georgescu sur les rapports historiques entre l'oeuvre de Michel Photeinopoulos et la législation d'Alex. Hypsilantis, prince de Valachie. Cette communication est faite à l'occasion de la publication du livre de V. A. Georgescu et de Em. Popescu, *La législation agraire de Valachie, 1775 - 1782*, paru à Bucarest en 1970, et contenant des textes inédits et une ample introduction du Professeur Georgescu. L'auteur souligne l'importance des théories du Professeur Georgescu, ainsi que du Code Parisien No. 1323, découvert par lui-même, qui contient une version très intéressante du Nomikon Procheiron de Michel Photeinopoulos. Il annonce la prochaine édition de ce Code Parisien, en collaboration des MM. V. Georgescu, P. Zepos et Mme A. Carapas. Cette édition contiendra également une traduction roumaine du Nomikon Procheiron de Michel Photeinopoulos, récemment découverte par M. et Mme N. Camariano, à Bucarest.

Ἐπὶ τῆς ὥς ἄνω ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Π. Ι. Ζέπου, ὁ πρόεδρος κ. **Γρηγ. Κασσιμάτης**, προσέβη εἰς τὰ ἐξῆς σχόλια :

«Εὐχαριστῶ θερμότατα ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας τὸν συνάδελφον κ. Ζέπον διὰ τὴν ἀνακοίνωσίν του. Θέλω ὁμως νὰ προσθέσω καὶ τὰς ἰδιαιτέρας προσωπικὰς μου εὐχαριστίας διότι μὲ τὴν ἀνακοίνωσίν του, ἀναφερομένην εἰς τὰς ἀπόψεις

τοῦ καθηγητοῦ Georgescu, μὲ ἐπανεφέρε εἰς τοὺς νεανικούς μου χρόνους ὅτε ἤμουν συμφοιτητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων μὲ τὸν διακεκριμένον Ρουμᾶνον ἐπιστήμονα, τὸν ὁποῖον καὶ πρῶτος παρουσίασα εἰς τὸ ἑλληνικὸν νομικὸν κοινόν, κρίνων εἰς τὴν «Θέμιδα» τὴν διατριβὴν του διὰ τὰς «Leges Privatae».

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Georgescu εὐρίσκεται εἰς τὴν γραμμὴν τῆς προσπάθειας πρὸς σύνθετον ἐρμηνείαν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς πραγματικότητος τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

Πράγματι τὸ Νομικὸν Πρόχειρον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου ὡς ἦτο ἀρχικῶς διατυπωμένον δὲν ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν μελετωμένην ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντη κωδικοποίησιν διότι ἐχρειάζοντο καὶ αἱ τοπικαὶ συνήθειαι. Τοῦτο ἄλλωστε συνέβη καὶ εἰς τὴν Τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα ὅπου ἔχομεν τὸν Κώδικα τοῦ Μαλαξοῦ καὶ τὰς ἀπείρους παραλλαγὰς του, ὅπως ἔχομεν εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ 1777 τοῦ Φωτεινοπούλου τὴν προσθήκην τῶν νομικῶν συνηθειῶν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Οὐγγροβλαχίας. Ὁ Georgescu ἀλλὰ καὶ ὁ συνάδελφος κ. Ζέπος, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν τὴν ἔκδοσιν καὶ τοῦ Νομικοῦ Προχείρου τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τοῦ Συνταγματίου τοῦ Ὑψηλάντη, ὀρθῶς τονίζουν ὅτι τὸ βυζαντινίζον δίκαιον τοῦ Φωτεινοπούλου ἦτο φιλελευθερώτερον ἀπὸ τὸ δίκαιον τῶν Βογιάρων. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ὑπῆρχε φεουδαρχία ὑπὸ τὴν Δυτικὴν ἔννοιαν μόλις δὲ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐνεφανίσθη μία ἰδιόρρυθμος φεουδαρχία τουρκικῆς μορφῆς, ἡ ὁποία ὅμως εἶχε ὡς φορεῖς τοὺς κατακτητὰς, ἐνῶ εἰς τὴν Βλαχίαν ἡ φεουδαρχία συνισταμένη εἰς τὴν ὑπαρξιν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν εἶχεν ὡς φορεῖς ἐντοπίους καὶ διὴ τὴν ἡγήτιδα τάξιν τὴν διαμορφουμένην ἐθνικιστικῶς καὶ συνεπῶς διεκδικοῦσαν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὸν διωρισμένον ὑπὸ ξένης δυνάμεως ἡγεμόνα. Ἡ ἀπόκλισις τοῦ Ὑψηλάντη πρὸς φιλελευθερωτέρας λύσεις εἰς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς δύο στοιχεῖα: Πρῶτον εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Ὑψηλάντη νὰ διαιωνίσῃ τὴν ἡγεμονίαν του διεκδικῶν ἀφανῶς τὴν μεταβολὴν εἰς προσωπικὴν μοναρχίαν, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι παρῆμινεν ἐπὶ μακρὸν ἡγεμὼν καὶ ὅτι ἐπανῆλθε δις εἰς τὴν θέσιν ἡγεμόνος. Τὸ δεύτερον στοιχεῖον εἶναι ἡ σύγκρουσις μεταξὺ κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ φεουδαρχῶν, ἡ ὁποία βλέπομεν νὰ κυριαρχῇ εἰς τὸν Μεσαίωνα καὶ μέχρι τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Ὑψηλάντη ἀντεγράφησαν μεταγενεστέρως ἐπὶ Καρατζᾶ ἀπὸ τοὺς Βογιάρους μὲ ἀποτέλεσμα τὴν διαιώνισιν τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας. Ἡ διαιώνισις αὕτη εἶναι εἰς ἕκ τῶν λόγων τῆς ἐξελίξεως μέχρι καὶ τῆς σήμερον τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Ρουμανίαν.

Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἔχομεν καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας περιοχὰς τοῦ κόσμου

ὅπως εἶναι ἡ Λατινικὴ Ἀμερική, ἡ Περσία καὶ ἡ Ρωσία. Ἡ Ἑλλάς εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ λύσῃ ἐγκαίρως τὸ ἀγροτικὸν πρόβλημα μολονότι τοῦτο δὲν συνεδέετο μὲ τὴν ἀγροτικὴν φεουδαρχίαν καὶ ἀπέφυγε οὕτω διάσπασιν τῆς λαϊκῆς ἐνότητος.

Ἄς μὴ παραμελοῦμεν διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρῶτον διάταγμα τοῦ Λένιν ἀνεφέρετο εἰς τὴν διανομὴν τῶν γαιῶν. Ἡ ἄποψις λοιπὸν τοῦ Georgescu ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἤθελε νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν ἐξάρτησιν τοῦ Βυζαντίου, εἶναι ὀρθὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐπεδίωκε, ὅπως πολλοὶ φαναριῶται, τὴν ἀναβίωσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ ὡς ἐκσυγχρονισμένης μοναρχίας Δυτικοῦ τύπου μὲ λαϊκὴν βάσιν».
